

Сидоренко Наталія
докторка філологічних наук,
професорка
Навчально-наукового інституту
журналістики Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

ІНШОМОВНА ПРЕСА НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (XIX – початок XX ст.): типологічний зріз

Сьогодні історична геополітика стрімко змінюється – українські вчені розширюють межі праукраїнських територій. Тому варто зазначити, що дослідження періодики на території Наддніпрянщини XIX – початку XX ст. (включно з 1917 роком) зорієнтоване на 9 основних губерній, без урахування тих земель, що частково входили до складу Бессарабської (тут розташовані Ізмаїл та Аккерман / Білгород-Дністровський), Мінської і Курської губерній, а також Області Війська Донського (загалом там не було іншомовних видань).

Лише в одній з дев'яти губерній не існувало іншомовної преси (крім видань українською та російською мовами або в цих межах – білінгвальних) – це Чернігівщина.

За регіональним поширенням переважали єврейські часописи. Значна частина періодики, призначеної для єврейського населення, вийшла в світ російською мовою (зокрема, «День», «Сион», «Домой в Сион», «Еврейская будущность», «Еврейская мысль», «Еврейская рабочая хроника», «Еврейский голос», «Еврей-избиратель», «Еврейский медицинский голос», «Молодая Иудея», «Цветник Иудеи», «Юный Израиль» тощо); інші видання використовували або іврит (давньоєврейську мову), або їдиш (часто її називають розмовною, поширеною переважно в Центральній та Східній Європі), траплялися

вкраплення російської чи української мови (у рекламі). Найбільше єврейської періодики зафіксовано в Одесі (27), Києві (19), Київській губернії (7), існувала вона в Житомирі (3), Харкові (2), Полтаві (2), Катеринославі (1)².

У Полтаві виходили ортодоксальна щотижнева газета «ХаМодіа / Вісник» (1909–1914) і щомісячний релігійно-догматичний і літературний журнал на івриті «ХаПелес / Терези» (1900–1906); у Бердичеві з 1891 по 1913 р. видавалися часописи «Дер катер», «Луах ціон», «Ді фолксштімме», «Арбатер штімме», «Ха-Горен»; у Білій Церкві – «Октябрь» (1917). На початку ХХ ст. у Житомирі побачили світ «Кол Га Мор» (1909), «Кул-мур» (1914), сатирично-гумористичний збірник «Дер шланг» (1912). Деяка преса мала політичний характер: харківська робітничка газета «Арбетер цайтунг» видавалася місцевим комітетом «Серп» і подавала заклик голосувати на виборах за список № 5; газета «Ді нахліхтен» у 1917 р. надрукувала оголошення російською мовою про те, що бюро Харківського комітету «Бунду» тимчасово було розміщено в робітничій їдальні. В Києві органом Центрального комітету Єврейської соціалістичної робітничої партії була газета «Дер юдішер соціаліст» (1917), як орган Тимчасового виконавчого бюро Єврейської соціал-демократичної партії «Поалей Ціон» в Україні видавалася громадсько-політична та літературна газета «Дос найе лебн» (1917–1919).

Типологічно розмаїтими були єврейські видання Одеси, що з'явилися тут ще у 1860-х рр. (щотижневик «Гамеліц» та додаток до нього – «народно-єврейська газета» на їдиш «Кол-М'Вассер»). Серед них газети, альманахи, журнали, збірники; за періодичністю – щоденні, щотижневі, щомісячні, двомісячні, щорічники; за тематикою –

² Ці підрахунки можуть бути проміжними, адже не всі часописи, зазначені в різних джерелах (енциклопедії, довідники, покажчики, паперові картотеки й електронні каталоги бібліотек чи музеїв, спогади) сьогодні доступні для ознайомлення. Також не врегульоване питання транслітерації (кирилиця, латиниця) пресових видань.

політично-економічні та літературні газети, літературно-наукові журнали («Гашилоах», «Гут морген», «Дос ворт», «Дер ід», «Одесер тогблат», «Унзер ворт», «Шолом Алейхем» та ін.)

Вивчення цієї періодики ускладнюється тим, що вона не так давно почала каталогізуватися (до цих процесів залучені передусім працівники відділу фонду юдаїки Інституту рукопису НБУВ, а також відділу літератури країн Азії та Африки РНБ; одні використовують кирилицю, інші – латиницю), не завжди бібліотекарі знаходять необхідні примірники (гебрайська абетка є досить складною, а фахівців недостатньо), деякі видання досі не виявлені (згадані в тих чи тих джерелах), необхідне також прочитання й аналіз преси знавцями мови.

Популярними на початку ХХ столітті були часописи польською мовою, що існували в Києві (48), Одесі (20), Харкові (7), Вінниці (6), Житомирі (1), частина з яких є додатками; низка видань не знайдена в бібліотеках України, але представлена в монографії та покажчику польського дослідника А. Сліша [1]. Найбільше розмаїття такої преси існувало в Києві, де з'явилися у світ: щоденна суспільно-політична та літературна газета «Dziennik Kijowski» (1906–1918) з ілюстрованим додатком; релігійні видання («Gios katolicki», «Kurjer Poiski», «Lud Woцу», «Siowo Woце»); низка літературних, політично-літературних, сатирично-гумористичних видань («Bialy paw», «Klosy Ukraiński», «Nasza przyszosc», «Pіbro»); молодіжні, дитячі, жіночі («Miodziez», «Nasz ьwiat», «Swiat kobiesу»), а також спортивні, медичні, науково-педагогічні, військові, політичні (зокрема, «Jednodniowka P.T.G.», «Polski miesiecznik lekarski», «Przeгl№d naukowy i pedagogiczny», «Wiadomosci wojskowe», «Sprawa robotnicza»).

Часописи знайомили з хронікою польського життя в Україні та поза її межами, друкували новини з різноманітних сфер, подавали твори польських літераторів чи огляди культурно-мистецької діяльності (Г. Сенкевич, А. Міцкевич, М. Конопницька,

Ю. Словацький, Ст. Пшебишевський, Ст. Виспянський, К. Тетмаєр, та ін.). Важливими були публікації, що об'єднували поляків та українців в їхніх історичних змаганнях, освітньо-культурних і духовних здобутках. Скажімо, в тижневику «*Нwit*» існував відділ «З українського життя», друкувалися твори В. Винниченка, нарис про історика В. Антоновича й замітка про письменника Б. Грінченка, огляд «Українська преса в 1906 р.» Д. Дорошенка.

В редакційній статті суспільно-політичного, економічного та літературного часопису «*PrzełNed krajowy*» стверджувалася ідея «сіяти зерна палкої любові до народу свого краю», працювати в ім'я світлого майбутнього, дбати про духовно-культурне відродження, працювати пліч-о-пліч із українською інтелігенцією (1909. № 1). Поряд із матеріалами про події в польському середовищі редакція постійно інформувала читачів про ситуацію в українських демократичних колах (рубрики «З України», «З українського життя», «Україніка»); знайомила з творами Б. Лепкого, В. Стефаніка, М. Грушевського, О. Федьковича; подавала оглядові та дискусійні статті С. Єфремова, Д. Дорошенка, до яких долучалися й польські автори (Л. Василевський, Л. Радзейовський, Б. Ярошевський, Ф. Котович). Траплялися тут і публікації В. Липинського (статті, спогади, рецензія); у деяких джерелах зазначено, що саме він був ініціатором і фактичним редактором журналу «*PrzełNed krajowy*», намагаючись «прищепити» українську національну свідомість спольщеним українцям, а водночас згуртовувати тих поляків, які визнавали свої громадянські обов'язки щодо України та її народу.

Потребувала своєї преси і польська громада Одеси, де функціонувало кілька щоденних і тижневих газет («*Dziennik Odeski*», «*Gios Polski*», «*Kurier Odeski*», «*Życie Polskie*», деякі з додатками для дітей), видавалися також одноднівки («*Naprzod*», «*Prawda*», «*Reforma*», «*Wiosna*»). У Харкові місцевий ксьондз редагував інформаційний

місячник «Parafja Charkowska» (1910–1911), а Польське соціалістичне об'єднання адресувало свій орган «Jedność robotnicza» (1917) своїм політичним прихильникам.

На території Наддніпрянської України мешкали чеські колоністи, які сформували окремі поселення у Волинській, Київській і Таврійській губерніях. Їм були призначені чотири київські періодичні видання – двомовні тижневик «Rusky Iech» (1906–1908) та орган ЦК Чехословацької соціал-демократичної партії в Росії «Svoboda» (1917), а також щотижневик «Iechoslovan» (1911–1918) і політичне видання «Revoluce» (1917), що подавали матеріали чеською мовою. Тут друкувалися статті, кореспонденції, зарисовки про життя чехів поза батьківщиною, їхні завдання у воєнний період та в революційні часи; пропонувалися огляди в рубриці «Мистецтво, наука, література», белетристиці призначався розділ «Бесідка». Саме в газеті «Iechoslovan» працював кореспондентом Я. Гашек, який мешкав у Києві з 1916 по 1918 р. Його перу належали фейлетони, памфлети, оповідання, дописи з фронту.

На півдні України, де облаштовувалися німецькі колонії (Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії) видавалися і циркулювали німецькі часописи. Зокрема в Бердянську, Ейгенфельді Мелітопольського повіту (нині село Полянівка Мелітопольського району Запорізької області), Гальбштадті Бердянського повіту (нині Молочанськ Пологівського району Запорізької області) функціонували журнал для німецьких землевласників «Der Landwirt» (1910–1915, з додатками «Die Rundschau», «Die practische Hausfrau»), християнська народна і сімейна газета «Friedensstimme» (1905–1914), інформаційний часопис «Der Botschafter» (1905–1912).

В Одесі видавалося до 20 пресовидань німецькою мовою, деякі з них були додатками, альманахами, «жартівливими листками» тощо. Найвагомішими в інформаційному плані тут вважалися газети

«Odessaer Zeitung» (1863–1914) та «Deutsche Leben» (1906–1908), що мала 6 додатків (ілюстрований розважальний, сільськогосподарський, для німецьких фермерів, для німецьких чиновників на півдні); найстарішим періодичним виданням була розважальна газета для німецьких поселенців «Unterhaltungsblatt für Deutsche Ansiedler im südlichen Russlands» (Одеса, 1846–1847). Варто зазначити, що в Харкові видавався «євангелістський громадський посланець» під назвою «Charkower Ev[angelischer] gemeindebotte» (1910–1916).

Багатомовність і національна мозаїчність Одеси вплинула й на видавничі процеси та заснування преси для встановлення інформаційних зв'язків і духовного порозуміння різних народів. Окрім уже згаданої єврейської, польської і німецької періодики, в причорноморському місті виходили в світ альманахи, комерційні, фінансові та промислові бюлетені, літературно-наукові журнали, громадсько-політичні газети французькою мовою (понад 20), серед яких «Revue Commerciale», «Bulletin Commercial», «Le Phare de la mer noire», «L'Oeil» тощо. Не залишилися тут без своїх часописів болгари («Бесарабска поща», «Българска поща», «Българска мисль»), греки («Аннагеніс / Відродження», «Еллінікос астір / Грецька зірка», «Ехо / Відлуння», «Еліос / Сонце», «Космос / Світ», «Фос / Світло»), румуни («Lupta / Боротьба», «Dreptea / Пошта», «Vestitorul / Вісник» у 1917–1918 рр.).

Одеса – єдине місто в наддніпрянському краї, де видавалася газета хроніки «Topics» (1901–1902) та одноднівка «Odds and ends / Всілякі дрібниці» (1901) англійською мовою. Існували також проекти двох видань мовою есперанто – двомісячної газети «Lingvo Internacia / Міжнародна мова» (1898) та щомісячника «Stelo de l'Ukrainijo / Українська зірка» (дозвіл отримано в грудні 1910 р.). Ще один часопис, що зберігається в РНБ, не вдалося розшукати, також не встановлена мова його видання («Zianas Wehstnesis», 1908–1914).

Окремою сторінкою в історії журналістики можна вважати пресу кримськотатарського населення півострова Крим, що входив до Таврійської губернії. Завдяки зусиллям просвітителя, письменника, педагога і громадського діяча І. Гаспринського тривалий час у Бахчисараї та Сімферополі видавалася газета «Переводчик = Терджиман» (1883–1918, спочатку двома мовами, потім кримськотатарською) із додатками «Листок объявлений», «Алем-і-нісван / Жіночий світ», «Алеєм-і-суб'ян / Дитячий світ», «Ха-ха-ха». Як зазначено у Вікіпедії, газета «Терджиман» упродовж кількох десятиліть була «єдиним тюркомовним періодичним виданням у Російській імперії», а на початок ХХ ст. – «найстарішою мусульманською газетою у світі». Згодом у Сімферополі та Карасубазарі (нині – Білогірськ) видавалися газети як загальноінформаційного, так і політичного змісту («Ватан Хадімі / Працівник батьківщини», «Крим седаси / Голос Криму», «Міллет / Нація» та ін.). В архівних джерелах і дослідженнях історії вірменської преси згадується також щомісячний журнал «Дасдіарак / Вихователь», що виходив у Феодосії (1872–1874).

На території Наддніпрянщини розповсюджувалися часописи, що використовували кілька мов у різному поєднанні: російську і польську (щомісячник «Известия Луцкого общества сельского хозяйства», 1909–1914; київський журнал «Объединение = Zjednoczenie», 1910); російську і болгарську («Славянский юг = Славянски югъ», Одеса, 1912); польську, чеську, українську, російську («Славянский посредник = Slovansky Sprostredkovatel = Posrednik Siowianski = Слов'янський посередник», додаток з оголошеннями до журналу «Руску Иеш», Київ, 1908); російську і французьку («Journal d'Odessa = Одесский вестник», 1827–1894; ілюстрований журнал для любителів і збирачів поштових марок «Марки = Les Timbres», Київ, 1896–1901); російську, вірменську і французьку («Радуга = L'arc-en-ciel», Феодосія, 1860–1861); російську, українську, польську і французьку (тижневий журнал для дітей

«Весеннее солнышко», Харків, 1906); російську, есперанто, англійську, німецьку, французьку (харківське неперіодичне видання, «орган людського єднання у всіх формах думки та дії» під назвою «Всемирное единение = Universala Unuiĝo = Universal Union = Weltvereinigung = Union universelle», 1913–1914) тощо.

Таким чином, у багатоголосці народів, які населяли територію Наддніпрянщини в ХІХ – на початку ХХ ст., вирізнялися мови різних груп: слов'янської (українська, польська, чеська, болгарська, хорватська), романо-германської (англійська, німецька, французька, румунська), тюркської (кримськотатарська), семітської (іврит, їдиш). Часописи використовували для публікацій грецьку, вірменську, міжнародну планову мову (штучну спеціалізовану мову, створену для міжнародного спілкування і застосовану на практиці) – есперанто. Саме такими мовами в Києві, Одесі, Харкові, Вінниці, Полтаві, Житомирі, Бердянську, Бердичеві, Ейгенфельді та інших містах видавалася преса, різноманітна за періодичністю і тематикою, що відображала інформаційні, просвітні, духовно-культурні, комерційні потреби свого часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ѓlisz A. Prasa Polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915–1919). Warszawa, 1968. 565 p.